ÚJRAOLVASÓ

Ángyán János veszprémi prédikátor önéletírása

Ángyán János önéletrajza Kiss Áron közlésében 1878-ban kommentárok nélkül látott napvilágot az Abafi Lajos szerkesztette *Figyelő* című irodalomtörténeti folyóiratban.[1] Újra közlése az Acta Papensia gyakorlatának megfelelően lábjegyzetekkel kiegészítve történik, ami megkönnyíti a szöveg értelmezését és kiegészíti a konferencián elhangzott előadásunkat.

Az önéletrajz átírásakor az eredeti forrásközléshez képest több módosítást végeztünk, amelynek során a *Békési Református Egyházmegye első jegyzőkönyve és annak mellékletei 1696–1809 (1839)* című forráskiadás átírási szabályait követtük.[2] A szókezdő nagybetűk esetében a mai magyar helyesírási szabályokat alkalmaztuk. A mássalhangzókat betűhíven írtuk át, még akkor is, ha az ellenkezett a mai helyesírás szabályaival (pl. ekklézsia, ollyan, ehez, stb.). A felekezeti helyesírást tükröző cz és tz betűket meghagytuk eredeti alakjukban. Ahol a hangértéke megkövetelte, ott az s betűt zs-vé (pl. ekklésia – ekklézsia), az i betűt j-vé (pl. Luiza – Lujza) írtuk át. A magánhangzók hosszúságának vagy rövidségének megadásánál mindig a mai helyesírás szerint tettük ki az ékezeteket. A magyar szavak egybe- és különírásakor is a mai helyesírás szabályait követtük. A szövegek központozásában a mai mondatszerkesztési elveket vettük figyelembe, vagyis a mondatrészeket elválasztó vesszőket, pontosvesszőket kitettük, függetlenül attól, hogy az eredeti szövegben megtalálható volt-e vagy sem. A többtagú hely- és személyneveket a mai helyesírás szabályai szerint egybeírtuk, de az eredeti nagy kezdőbetűket meghagytuk (pl. VörösBerény). A latin főneveket a latin nyelv szabályai szerint ékezetek nélkül írtuk át, de a latin tövű, viszont magyarul ragozott igék toldalékaira kitettük az ékezeteket. A hónapok neveit kisbetűvel írtuk. A szövegben minden előforduló rövidítést feloldottunk, a feloldásra [ ]-lel hívtuk fel a figyelmet. Az Ángyán János által idézett szövegeket *dőlt betűvel* szedtük. (– Éliás János)

* * * * *

[1] KISS 1878. 216–222., 303–208.
[2] HEGYI 2021. 31.

DOI: 10.55954/AP.2026.1-4.337

NÉHÁNY TÖREDÉKEK ÁNGYÁN JÁNOS VESZPRÉMI PRÉDIKÁTOR ÉLETÉBŐL 71 ESZTENDŐS KORÁBAN

zülettem 1768-dik esztendőben, megkereszteltettem március 2-dikán.[3] Édesatyám volt Ángyán István, de akitől 2 esztendős koromban megfosztattam,[4] édesanyám volt Herczeg Katalin, aki által neveltettem és tanítattam 1780-dikig, amikor édesanyám által Pestre elvitettem és onnét Debrecenbe elbocsátottam. Életben voltak gyermekkoromban még öregatyám Ángyán Mihály[5] és öreganyám Móri Örzsébet,[6] de mindketten ágyban feküdtek, mint öreg erőtlenek; mert különben egészségesek voltak, aminek világos jelét adták azáltal, hogy szüntelen pereltek, aminek tanúja voltam annálfogva, hogy édesanyám[7] reám kényteleníteteti gondviselésüket bízni; magának és bátyámnak Mihálynak két szőleink a távollétre alkalmatosságot szolgáltattak. Oskolai tanítóm volt első Szécsi János,[8] aki gyenge gyermeki ismeretem szerint is igen goromba természetű ember volt, úgyhogy mikor csak szavát hallottuk is, mindjárt reszkedtünk; de ez tőlünk az én első esztendőm[9] után elmozdíttatott, és helyébe Tokos Sámuel[10] hívattatott. Ez igen jó és bölcs tanító volt; ennek köszönöm azt, amivé lettem.

Születésem helye volt VörösBerény, Veszprém vármegyében a Balaton tava mellett, a jezsuiták birtoka,[11] kiktől a helység sok üldöztetéseket szenvedett,

[3] Ángyán Jánost 1768. március 3-án keresztelték Vörösberényben, így a március 2-i születési dátum reális lehet. – MNL OL X 3198. A 1658. 651/1. fol. 22.

[4] Ángyán István 1769. november 23-án halt meg Vörösberényben. – MNL OL X 3198. A 1658. 651/1. fol. 4.

[5] Ángyán Mihály 1775. augusztus 25-én halt meg Vörösberényben. – MNL OL X 3198. A 1658. 651/1. fol. 5.

[6] Ángyán Mihályné Móri Erzsébet 1782. január 2-án halt meg Vörösberényben. Az anyakönyvben ugyan Ángyán Miklósné néven szerepel, azonban nem találtunk Ángyán Miklós nevű személyt a korban a településen. Éppen ezért úgy gondoljuk, hogy elírás történhetett az anyakönyvben. – MNL OL X 3198. A 1658. 651/1. fol. 7.

[7] Kiss Áron forrásközlésében az „édesatyámnak" szó szerepel, ez azonban szedési hiba lehet, hiszen az apja meghalt Ángyán János kétéves korában. – KISS 1878. 216.

[8] Ángyán első iskolamesterének neve valójában Szécsi Gál György volt, aki 1768 és 1777 között szolgált rectorként Vörösberényben. – KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 1654.

[9] Azaz 1777-ben, tehát Ángyán 1776-ban kezdte meg alsófokú tanulmányait. – KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 433.

[10] Tokos Sámuel 1777 és 1784 között szolgált rectorként Vörösberényben. – KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 1701.

[11] Vörösberény sajátos helyzetben volt, mivel 1625-től a győri jezsuiták birtokaként tartották számon. Az 1630-as évek végétől a jezsuiták megkezdték a reformátussá vált falu és a környék

mert még időmben is alig volt háznép vallásokon.[12] Tokos Sámuel lévén tanítóm s tanítónk, ez által úgy oktatódtunk, hogy hárman csakhamar megkedveltük a tudományokat annyira, hogy feltettünk magunkban, hogy Debrecenbe lemegyünk tanulni; amit egy közülünk, mostani superintendensünk Tóth Ferenc[13] meg is tett, egy esztendővel előbb, mint mi ketten;[14] és azáltal pedig annyira megerősödött bennem a feltétel s az elhatározás, hogy feltételemtől édesanyám, szegény özvegy el nem mozdíthatott, annyira, hogy jó édesanyám kész lett esztendő múlva engem Pestre elvinni medárdusi vásárra[15] és onnét Debrecenbe elküldeni, egy ajánlólevelével akkori v[örös]berényi prédikátor T[iszteletes] Bíró László[16] úrnak T[iszteletes] Varjas János[17] professor úrhoz: aki engem igen szívesen fogadott az ajánlólevélnél fogva; mert olyan tiszt[eletes] úr írta azt, akinek aty[j]a volt Csákváron az,[18] aki professor urat Csákvárról Debrecenbe tanulni elküldette. Ennélfogva lettem itt mindjárt syntaxistává Miskolczi Sámuel[19] préceptorsága alatt; azután második esztendőben Báthori Gábor[20] vezetésénél fogva, akinek inasává is lettem ugyanazon esztendőben, és

lakosságának visszatérítését a katolikus hitre, ám erőfeszítéseik csak részben jártak sikerrel: mindössze a katolikus egyház megszervezését tudták elérni. A rend 1773-as feloszlatását követően a birtok a Magyar Kamara tulajdonába került. – HUDI 2002. 13.

[12] 1774-ben Vörösberény lakossága összesen 684 főt tett ki. Ebből 473 fő református vallású volt, ami a népesség mintegy 69%-át jelentette. A katolikusok száma 210 fő volt (30,7%), illetve a településen egyetlen evangélikus (*lutherana*) asszony is élt (0,3%). – HUDI és mtsai. 2002. 497.

[13] Tóth Ferenc 1768. november 19-én született Vörösberényben. Alsóbb iskoláit szülőfalujában, majd Debrecenben végezte. A Debreceni Református Kollégiumba 1788-ban iratkozott be, majd segédtanítói tisztségek ellátása után 1798-ban a Kollégium seniora lett. 1800–1801-ben a göttingeni egyetemen folytatott tanulmányokat. Hazatérését követően a pápai teológia professzora (1801–1817), majd Pápa református lelkésze volt (1817–1844). Az egyházi ranglétrát végiglépkedve egyházkerületi főjegyző (1816–1827), pápai alesperes (1823), pápai esperes (1823–1827), majd 1827-től 1844-ig a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke volt. 1844. szeptember 2-án hunyt el Pápán. – KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 995.

[14] Tehát Tóth Ferenc 1780-ban, Ángyán és társa pedig 1781-ben. A Debreceni Református Kollégium beiratkozásai alapján időben csak egyetlen vörösberényi származású diák, Kabai Tóth Ferenc jöhet szóba Ángyán társaként. – SZABADI 2013. 714.

[15] Azaz 1781. június 8-án.

[16] Bíró László 1771-től 1784-ig szolgált lelkészként Vörösberényben. – KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 497.

[17] Csákvári Varjas János (1721–1786) a katechetika, a teológia és a keleti nyelvek professzora volt a Debreceni Református Kollégiumban 1752–1786 között. – RÁCZ 1997. 56., SZINNYEI 1914. 929.

[18] Minden bizonnyal Bíró László édesapja, aki Varjas Jánost is biztatta a felsőbb tanulmányokra, az a Kecskeméti Bíró Mihály lehetett, aki 1722–1748 között szolgált a helységben. – TtREL I. 8. d. 1. 47.

[19] Miskolci Sámuel 1781–1782 között volt a syntaxisták praeceptora. – SINKA 1895. 195.

[20] Bátori Gábor 1782–1783 között volt a syntaxisták praeceptora. – SINKA 1895. 195.

voltam is egész seniorságáig.[21] Ezután a poesisban volt préceptorom Diószegi Sámuel,[22] a rhetorikában ismét Báthori Gábor,[23] második esztendőben Juhász István.[24]

Ekkor, azaz 1786-ban lettem deákká Szilágyi Sámuel[25] praesidiuma alatt, de ezen esztendőben, mindjárt tavasszal el kellett mennem Báthori Gábor seniorságot végzett úrral utazni egész Győrig.[26] Onnét visszajővén folytattam tanulásomat esztendő végéig; de már második esztendős koromban szegénységem miatt kénytelenítettem Nádudvarra menni praeceptornak, ahol egy esztendőt eltöltve visszamentem a Collegiumba,[27] ahol mostmár elkezdettem folytatni igazi szorgalommal tanulásomat; tanítóm Sinai Miklós[28] vezetése alatt nem csak a históriát, hanem a görög literatúrát is, ami végre én a könyvtárból több könyveket is kivittem, és azokat használtam is, kiírván azokból a jelesebb helyeket, melyekkel laboraimat, vagy tanítóm által kiadott tárgyakra írott munkáimat meg is tömtem; aminek az lett következése, hogy tanítóm Sinai Miklós észrevévén szorgalmamat, mikor a leckéin többen nem tudtak felelni kérdéseire, utoljára engem szokott megkérdeni, és én mindenkor kész voltam a feleletre; de ennek, hogy ezt is megemlítsem mellesleg, volt egy más oka is, ez t[udni]i[llik] hogy én ezen esztendőben az őszi szünnapokban hazajővén, midőn visszamentem Debrecenbe, Pestről Debrecenig Budai Ézsaiással,[29] azután professorral és superindendessel menvén s utazván egy kocsin vissza, aki akkor könyvtár felvigyázó volt, a többek közt ezt hallottam: Sinai Miklós többször bemenvén a könyvtárba, mindenkor meg szokta nézni a könyvtár jegyzékeit, melyek szerint kivált hallgatói micsoda könyvet olvasnak. Az én nevem alatt látott görög írók munkáját is. Ezt tudtomra adva Budai Ézsaiás, ezt tette ehhez: ugyan megtömje ezután még jobban is munkatárgyait görög helyekkel;[30] és

[21] Azaz 1782-től 1786-ig. – TtREL II. 28. b. 1. 332.

[22] Diószegi Sámuel 1783–1784 között volt a poeták praeceptora. – SINKA 1895. 195.

[23] Bátori Gábor 1784–1785 között volt a logicusok és oratorok praeceptora. – SINKA 1895. 195.

[24] Juhász István 1785–1786 között volt a logicusok és oratorok praeceptora. – SINKA 1895. 195.

[25] Szilágyi Sámuel 1786–1787 között volt a metafizikusok praesese. – SINKA 1895. 196.

[26] Minden bizonnyal Ángyán azért tartott Bátori Gáborral az útján, mivel a későbbi dunamelléki püspök ekkor ment egyetemre: Marburgban 1786–1787, Erlangenben pedig 1787–1788 között tanult. – TAR 2004. 82., 270.

[27] Ángyán 1788–1789 között szolgált praeceptorként Nádudvaron. – TtREL II. 28. a. 3. 302.

[28] Sinai Miklós (1730–1808) a história és klasszika filológia professzora volt a Debreceni Református Kollégiumban 1760–1791 között. – RÁCZ 1997. 56., SZINNYEI 1908. 1124–1126.

[29] Budai Ézsaiás (1766–1841) a história, klasszika filológia és teológia professzora volt a Debreceni Református Kollégiumban 1794–1821 között. – RÁCZ 1997. 56., SZINNYEI 1891. 1383–1384.

[30] Azaz görög auctoroktól való idézetekkel.

valóban nem is volt akkor a velem együtt tanulók közt ezen tekintetben hasonló. Aminek következése lett az, hogy harmadik deákkorom esztendeje végével a professor urak meglehetősen felsoroztak engem tanulótársaim közt, ami meg is maradott végig.

1789-ben philosophusból lettem theologussá. Professorom ekkor egyik lett a zsidó nyelvben[31] Ormós András,[32] a másik volt az öreg Szathmári István,[33] egyszersmind superintendens; de aki ezen esztendőben professori hivataláról le is mondott, mégpedig közönséges helyen;[34] ezzel rekesztvén be szavait: *„Feci quod potui quantum tu Christe dedisti; Plus faciant, queis plura talenta data"*[35] általadván tanítói hivatalát Szilágyi Gábornak.[36] Ezen két tanítók vezetése alatt végeztem el a theologiát. De mindkettőről kell valamit megemlítenem. Mindketten hamar észrevették, hogy szeretem tanításokat hallgatni, és hogy van is reám nézve haszna, név szerint Ormós András, hogy én a zsidó nyelvet szeretem, és tanulom is; ehez képest egyszer Mihály napja következvén magához hívatott és azt parancsolta, hogy akkor élt debreceni prédikátor Benedek Mihály[37] úrnak tiszteletére én írjak zsidó nyelven köszöntőverseket. Erre én magamat vonogattam, de a professor úr parancsolatjától el nem állott; én is tehát kénytelenítettem azt megtenni. Hozzátette a parancsolathoz még azt is, hogy írásomat hozzá, minekelőtte az illető helyre általadnám, levigyem, hogy általnézhesse, amit meg is tettem.[38] Látván írásomat a professor úr, azt mondotta:

[31] Azaz héber nyelvben.

[32] Ormós András 1786–1792 között a teológia és a keleti nyelvek professzora volt a Debreceni Református Kollégiumban. – RÁCZ 1997. 56., SZINNYEI 1903. 1379–1380.

[33] Szatmári Paksi István (1719–1791) a história és klasszika filológia, majd a teológia professzora volt a Debreceni Református Kollégiumban 1747 és 1790 között. – RÁCZ 1997. 56., SZINNYEI 1905. 121–122.

[34] Valójában 1790-ben mondott le öregségére hivatkozva. – RÁCZ 1997. 56.

[35] *„Megtettem, amit tudtam, amennyit Te, Krisztus, adtál; Tegyenek többet azok, akiknek több talentum adatott."* – Mt 25:14–30.

[36] Piskárkosi Szilágyi Gábor (1759–1807) a teológia professzora volt a Debreceni Református Kollégiumban 1790 és 1807 között. – RÁCZ 1997. 56.

[37] Benedek Mihály 1748. október 7-én született a Tolna vármegyei Nagydorogon, Benedek András és Látos Erzsébet gyermekeként. Tanulmányait szülővárosában, Modorban és Debrecenben végezte. 1764-ben iratkozott be a Debreceni Református Kollégiumba, majd tanulmányai után külföldi egyetemeket látogatott: Baselben, Utrechtben, Franekerben, Oxfordban, Hágában és Göttingenben tanult. Egyházi pályafutása 1777-ben kezdődött debreceni ispotályi lelkészként, később 1791-ben egyházkerületi al-, majd 1798-ban egyházkerületi főjegyzővé választották. 1806-tól egészen 1821. április 23-i haláláig tiszántúli püspökként tevékenykedett. – CSATÓ 1821. 17–34.

[38] Ángyán köszöntőversét nem találtuk Benedek Mihály kéziratai közt sem a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában, sem a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában. – DRKN R 585.; TtREL I. 2. 3.

maga sem tudott volna derekabbat írni; és parancsolta, hogy levigyem vagy leküldjem; amit hasonlóképen meg is tettem; azon következéssel, hogy a megtisztelt úr egy koronás tallért küldött köszönetül.

Másik tanítóm a theologiában Szilágyi Gábor volt, az, aki a debreceni oskolában, Göttingából lejövén a régi orthoxiáról lemondott és világosságot kezdett gyújtani a hittudomány tanításában, felvévén vezérkönyvül Döderlein[39] jenai tanítónak ilyen című munkáját: *„Institutio Theologiae Christianae,"*[40] de amit hallgatóival nem tudatott. Azonban amit én csakhamar mégis megtudtam. Mert volt akkor tanulótársaim közt egy, a pesti könyvárusoktól új könyveket áruló Tuba Dániel.[41] Ennek könyvtárába én többször elmentem, és ott az új könyvek közt széjjelnéztem. Itt láttam egyszer meg az említett Döderleint, melyben megláttam azt, mit tanítómtól hallottam és leírtam, és eszerint a könyvet mindjárt meg is vettem, s hamar be is köttettem:[42] melyet azután a leckék előtt mindenkor jól megolvastam. Tanítóm nem csak ebből beszélt, és amit nem ebből beszélt, azt leírtam; mikor pedig arra került a sor, ami a könyvben volt, akkor letettem a pennát és míg a könyvből beszélt, addig nem írtam. Ezt tanítóm hamar észrevette és szemmel tartott is ennélfogva mindenkor, s egyszer, mikor észre sem vettem, elvégezve azt, amit a könyvből vett, megkérdett arról, amit közelebb mondott; amit én a könyvből tökéletesen elolvastam. Ezzel most megelégedett, hanem azután egy néhány leckék után így szólott hozzánk: *„Ne gondoljátok, hogy mindazokat, melyeket a hittudományra nézve mondok, mind magamtól mondottam; másoktól is kölcsönözök azokra nézve; név szerint Döderlein jenai tanítótól, akinek ilyen című munkáját Institutiones stb. ajánlom is mindnyájatoknak."* No hiszen lesz is ekkor Tubának keresete!

[39] Johann Christoph Döderlein (1745–1792) protestáns teológus, aki az exegézis, a dogmatika és az erkölcstan területén szerzett jelentős érdemeket. 1772-ben az altdorfi egyetem teológiai tanszékére nevezték ki, majd 1782-ben a jenai egyetem meghívását fogadta el, ahol a teológia professzoraként dolgozott haláláig. Legjelentősebb munkája az *Institutio Theologi Christiani in capitibus Religionis theoreticis nostris Temporibus accommodata* c. mű. – ADB 1877. Bd. 5. 280–281.

[40] DÖDERLEIN 1780.

[41] Tuba Dániel 1769-ben született Szentkirályszabadján. Alsóbb iskoláit szülőfalujában és Debrecenben végezte, majd 1785-ben iratkozott be a Debreceni Református Kollégiumba. 1792–1793-ban a grammatisták praeceptora volt, ezt követően 1793–1794-ben a hallei egyetemen tanult. Hazatérése után több dunántúli gyülekezetben szolgált: Szentgálon (1796–1799), Tihanyban (1802–1803), Balatonhenyén (1803–1804), Szentkirályszabadján (1804–1810), majd Kádártán (1810–1835) volt lelkész. Egyházi közigazgatási feladatokat is vállalt: a Dunántúli Református Egyházkerület (1815–1846), valamint a Veszprémi Egyházmegye tanácsbírájaként működött (1818–1842). 1846. augusztus 5-én hunyt el Szentkirályszabadján. – KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 1015.

[42] Mivel a könyvek vagy kötés nélküli ívekben, vagy kötve kerültek forgalomba, előbbi esetén a vásárlónak kellett gondoskodnia annak beköttetéséről. – GULYÁS 1961. 269.

De reám nézve is lett ugyan ennek hasznos következése, mert másfél esztendő múlva[43] grádusunk praeceptorságra következvén, 8-an kineveztettünk a professorok előtt való megvizsgáltatásra, én név szerint a syntaktikába neveztettem, holott csak a declinistákénak tartottam magamat leendőnek. De megcsalódtam; mert Kolmár József[44] kijövén a megvizsgáltatásról, név szerint engem küldött be a professorok eleibe vizsgálatra. Én azt magamról nem gondolván, nem vittem magammal Cornelius Nepost,[45] amiből szokott lenni a syntaxisták leendő praeceptorának megvizsgáltatás; kértem Tuba Dánieltől, akinél az volt; de az nem adta kezéből ki a magáét; én hát könyv nélkül bementem. A professor urak, bemenvén eleibök mondották, vegyem elő a Corneliusomat, de én mondván, hogy nem hoztam, mert nem gondoltam, hogy én, mint syntaxisták praeceptora úgy fogok megvizsgáltatni; erre a senior[46] felszólíttatott, hogy adjon egyet elő, aki azt megtévén, a megvizsgáltatás meglett és én praeceptornak megrendeltettem. Több lett 250 tanítványomnál, kikről most is örömmel emlékezem, de akik többnyire már elhaltak, amit egy idős tanítványom így adott ezelőtt 3 esztendővel[47] tudtomra: *Apparent rari nantes in gurgite vasto,*[48] aminek bizonyságának közelebb bocsátottam sírjába Gál Andris barátunkat,[49] amire lehetetlen volt könyeket nem bocsátani szemeimből.

Praeceptorságomat végezvén, nemsokára lettem esküdt deákká; amikor ismét egy szomorító változáson kellett általmennem. Akkor t[udni]i[llik] két professor hibázott: a philosophiáé és a historiáé. A historia helyettese Földvári,[50] akademiákra menvén, helyette ismét helyettes kellett, mert már Budai

[43] Ángyán János 1792–1793 között volt a syntaxisták praeceptora, így a szerző megállapítása 1792-re vonatkozik. – SINKA 1895. 196.

[44] Kalmár József az egyik diáktársa volt Ángyán Jánosnak, aki ugyanabban az évben nyerte el az oratorok praeceptorságát (1792–1793). – SINKA 1895. 196.

[45] A szóban forgó kötet Cornelius Nepos: *Vitae excellentium imperatorum* c. munkája.

[46] 1792-ben a későbbi debreceni professzor Sárvári Pál volt a senior. – TtREL II. 28. b. 1. 345.

[47] A szerző megállapítása 1840-re vonatkozik, mivel az önéletrajz 1843-ben íródott.

[48] *„Ritkán úszók tűnnek fel a hatalmas örvényben."* – Virg. Aen. I. 118.

[49] Ángyán itt alighanem Olcsai Gál András balmazújvárosi és földesi lelkészt említi meg. Olcsai Gál András református lelkész 1781-ben született Székelyhídon. Alsóbb iskoláit Debrecenben végezte, majd 1797-ben iratkozott be a Debreceni Református Kollégiumba. 1805 és 1807 között Szikszón működött rektorként, ezt követően a göttingeni egyetemen folytatta tanulmányait. 1808-tól 1828-ig Balmazújváros lelkésze volt, 1828 és 1839 között pedig Földes gyülekezetében szolgált lelkipásztorként egészen 1839. január 8-i haláláig. – SZABADI 2013. 818., EMŐDI 2022. 208., HERPAY 1936. 230.

[50] Földvári József 1766-ban született Monoron. 1782. április 25-én lépett be a Debreceni Református Kollégium felső osztályaiba, ahol 1793-ban seniorként működött. 1795. október 6-án Debrecenben választották meg lelkésznek, ezt követően tanulmányait külföldön folytatta Erlangenben és Göttingenben. 1796. január 6-án hazatért, január 11-én pedig elfoglalta lelkészi

Ézsaiás erre ki volt választva, de aki már most Göttingában készítette magát. Következett erre Nagy István[51] tanulótársam, aminek én örültem is, megvallom, mert így reményltem, hogy elérem az első esztendős deákok praesességét, tanítóságát; az legalább 200 jó pénz fizetést szokott behozni. Nagy István be is hivatott a vegyes consistorium eleibe, és ott kimondatott Nagy Istvánnak, hogy ő lesz a históriát tanító helyettes. De ő azt mondotta, hogy ő rectornak most tavasszal ki fog a collegiumból menni s ezzel kibocsáttatott,[52] ez parancsoltatván neki, hogy küldjön be engem, amit meg is tett; amikor azt kérdeztem tőle: minélfogva mondott ő le a helyettességről; melyre azt mondotta, hogy rectornak megy a tavasszal; erre én is épen ezt gondoltam mondani, amit meg is tettem a consistorium előtt, igen is hirtelenségből; de ingyen sem azzal a következéssel, amivel azt tette az előttem szóllott; hanem azzal, hogy az elnök, az öreg Domokos Lajos[53] úr tüzesen megtámadott, ezt mondván: *„Hát azt gondolja kend, hogy azért hívtuk kendet előnkbe, hogy megkérdezzük, hogy tetszike felvállalni a helyettességet? Nem azért, hanem azért, hogy parancsoljuk meg kendnek, hogy lesz kend. Most elmehet kend s készüljön."* Ezzel én kimentem.

Esztendő múlva lejött Budai Göttingából,[54] de nem vállalta az esztendő előtt a tanítóságot, hanem kért még esztendőre való készületet, amit meg is nyert,[55] és én még fél esztendeig kénytelen voltam a helyettességet viselni, aminek az lett a következése, hogy midőn a két engem megelőzött helyettesítettek mindenik külön-külön 150 ezüst forintokat vettek, nekem másfél esztendőért is csak

hivatalát. Pályafutása során számos egyházi tisztséget töltött be: 1800. október 7-én egyházmegyei tanácsbíróvá választották, 1803-ban a debreceni egyházmegye esperese lett, majd 1803 márciusától 1805 januárjáig a Debreceni Református Kollégiumban ideiglenes tanárként a Szentírást magyarázta a lelkészi szolgálata mellett. 1809. március 21-én egyházmegyei jegyzővé választották, 1813. augusztus 17-én pedig ismét az esperesi tisztséget nyerte el, amelyről 1826. április 24-én lemondott. 1830. május 19-én hunyt el Debrecenben. – SZINNYEI 1894. 688–689.

[51] Nagy István Füzesgyarmaton született. Alsóbb iskoláit Nagykállón végezte, majd 1787-ben iratkozott be a Debreceni Református Kollégiumba. Tanulmányai után körösnagyharsányi rector volt, majd később Baranyában, Dencsházán lett lelkész (1796–1798). – SZABADI 2013. 696.; TtREL I. 8. d. 1. 55.

[52] 1793-ban Körösnagyharsányba bocsátották ki rektornak, ahol 1795-ig szolgált. – TtREL II. 1. f. 1. 104.

[53] Domokos Lajos városi főbíró 1728-ban született Debrecenben. Tanulmányait szülővárosában kezdte, majd 1748-ban az utrechti egyetemen folytatta. 1770-től Debrecen városának főbírája volt, 1790-ben Biharmegye alispánjává és országgyűlési követévé választották. Jelentős pártfogója a magyar nyelv hivatalos használatának, számos fontos fölterjesztést fogalmazott meg. A Debreceni Református Kollégium főgondnokaként aktívan részt vett az intézmény életében, így a vizsgákon is rendszeresen részt vett. 1803. november 18-án hunyt el Debrecenben.

[54] Azaz 1793-ban.

[55] Budai Ézsaiás végül csak 1794-ben állt munkába. – RÁCZ 1997. 56.

annyi adatott, pedig a históriából a három utolsó századokat elvégeztem és Homerus Iliásának hat első könyvét,[56] valamint Virgilius Eneisének is hat elsőjét[57] hallgatóimnak megmagyaráztam, és mindezekből közönséges megvizsgáltatást is adtam, melyen megjelent T[iszteletes] Sinai Miklós úr is, akinek helyettese voltam; jelen volt az öreg Domokos Lajos úr is, aki, midőn Homerusból folyt a vizsgáltatás, felszólalt, ezt mondván: *„Nem úgy pattogtatta ezen verseket Homerus a maga szájából."* Erre Sinai ezt kérdezte a felelőtől: *„Domine Kis,[58] de hát pattogtatta-e ezeket Homerus?"* Mire a felelő ezeket viszonozta: *„nem pattogtatta biz az, mert vak lévén, koldult velök, énekelvén azokat siralmasan."* *„Igen is,"* – monda erre Sinai, – *„mint a mai koldusok;"* ezzel: *„mint gyors szarvast, ha vadász lőtt"*[59] stb. Erre az egész hallgatóság elmosolyodott, az öreg Domokos úr is elhallgatott; ez lett 1795-ben az őszi vizsgáltatáskor.

Karácsony után én megbetegedtem, forró hideglázba esvén, melyben talán vége is lett volna életemnek, ha Hadházról[60] Földi János orvosdoctor[61] barátom hozzám nem jött volna. Ennek köszönöm akkori helyreállításomat, mert oly tartós forróságban voltam szüntelen, hogy mikor HajdúBöszörményből a rectoriát hozzám behozták, alig tudtam csak ennyit is az érdemes követeknek mondani: *„tegyék le asztalomra, ha meggyógyulok, örömmel elmegyek; ha pedig meghalok, lesz más."*

Egyet itt még mellesleg megemlítek, ez az: soká voltam beteg, és benn a XI. számú szobában feküdtem, ahonnan lakótársaim a másik szobába költöztek, hogy csendesen lehessek. Tanítványim szüléi, kivált N[agy]T[iszteletű] Gál

[56] Hom. Il. I–VI.

[57] Virg. Aen. I–VI.

[58] A személyt a sok hasonnevű diák közül nem tudtuk azonosítani.

[59] Sinai a *Bujdosásnak emlékezetköve* c. imakönyv bevezető versét idézi (első ismert megjelenés: Lőcse, 1726), amelynek első versszaka így hangzik: *„Mint gyors szarvast, ha vadász sért, / És dárdája szivére ért, / Bé-fut havast, ligetet, tért, / A seb mérge hogy hozzá fért…"* – SZABOLCSI 1926. 119–121.

[60] Azaz Hajdúhadházról.

[61] Földi János orvosdoktor 1755-ben született Nagyszalontán. Tanulmányait 1773-ban kezdte meg a Debreceni Református Kollégiumban, ahol négy évet töltött. 1777-ben Bárándon vállalt tanítói állást, majd 1778-ban visszatért a kollégiumba, és 1781-ben fejezte be tanulmányait. Ezt követően Kiskunhalason lett rektor, ahol három és fél évig dolgozott, mielőtt további tanulmányokat vállalt volna. 1784-ben beiratkozott a pesti orvosi karra, amelyet 1788-ban fejezett be orvosi oklevél megszerzésével. Rövid ideig Szatmáron működött orvosként, majd 1790-ben Hajdúhadházra került, ahol a Hajdú Kerület orvosaként teljesített szolgálatot. Feladatai közé tartozott a lakosság ellátása mellett a bábák és seborvosok képzése, valamint a tisztiorvosi és halottkémi teendők ellátása. Egészségét a nagy munkateher és a kedvezőtlen körülmények megtörték, s 1801. április 6-án Hajdúhadházon hunyt el tüdővészben. – LOVAS 2003. 52–54.

Andrásné[62] debreceni prédikátorné asszonyság minden nap küldött valami enni- s innivalót úgy, hogy ágyam feje felett állott kis asztalom mindenkor meg volt rakva. Ezt tudván más szobákban lakott tanulótársaim, gyakran összebeszéltek, így szólván magok közt: *„gyerünk látogassuk meg a beteg szarvast;"* amit meg is tettek gyakran úgy, hogy ágyam előtt elmenvén ezt kérdezték tőlem: *„No beteg szarvas, hogy s mint vagy?"* s ezzel asztalomhoz leültek, s ott, amit találtak megettek s ittak, és azzal otthagytak.

Én meggyógyulván, Gergely napkor kimentem HajdúBöszörménybe rectornak, mely hivatalomat viseltem 2 esztendőkig,[63] oly megelégedésével mind az ekklézsiának, hogy még harmadik esztendőre is kívánt volna megtartani és marasztott is, hogy én gondoljak sem földjeimmel, sem egyéb fizetésemmel, az ekklézsia akár időszakonként, akár esztendő végével kifizet engemet 1000 forint ezüst pénzzel; aminek elfogadására mind a két helybeli prédikátorok, főtiszt[eletű] superintend[ens] Vecsei Sámuel,[64] mind pedig Nagy István,[65] Diószegi Sámuel[66] urak, kinél két esztendők alatt tökéletes megelégedéssel éltem, igen erősen sürgettek. De amire engem rá nem vehettek; mert annyira bennem volt a külországi akadémiákra mehetés vágya, hogy azt semmi bennem meg nem győzhette, és ezen vágy s szándék szerint, mihelyt esztendőmet végeztem, t[udni]i[llik] 1797. tavaszán Őri László tanulótársammal, kardszagi végzett

[62] Bige Zsuzsanna Gál András debreceni lelkész, majd esperes felesége volt. – TtREL I. 99. a. 9. 438., EMŐDI 2022. 208.

[63] Ángyán 1795 és 1797 között volt hajdúböszörményi rector. – PÉTER 1901. XII–XIII.

[64] Vecsei Sámuel 1737-ben született Debrecenben. Tanulmányait Debrecenben kezdte, majd Lőcsén tanult német nyelvet. Külföldi akadémiai tanulmányokat folytatott Svájcban és Hollandiában. Hazatérése után 1765-ben Hajdúböszörményben választották lelkésznek, ahol élete végéig szolgált. 1792-ben egyházmegyei jegyző, 1795-ben esperes, majd ugyanebben az évben püspök lett, mely tisztséget haláláig viselte. 1806. május 23-án Hajdúböszörményben hunyt el. – KOVÁCS I.–TAKÁCS 2018. 167.

[65] Nagy István Debrecenben született 1770. szeptember 14-én. Tanulmányait a debreceni református kollégiumban végezte, ahol 1794-ben fejezte be a teológiát. 1795–1797 között a poéták osztályának tanítója volt, majd Lőcsén és Bécsben képezte magát, később Göttingenben folytatta tanulmányait. 1801. május 10-én foglalta el lelkészi hivatalát Hajdúböszörményben, ahol az algimnázium tanáraként is működött. 1822-ben kerületi tanácsbíróvá, 1823-ban egyházkerületi főjegyzővé választották. 1831. augusztus 13-án halt meg kolerában. – SZINNYEI 1903. 612–613.

[66] Diószegi Sámuel 1761. január 5-én született Debrecenben. Tanulmányait szülővárosában végezte, 1775-ben lépett a felső osztályba a kollégiumban. 1783-ban a poéták tanítója volt, majd 1784–1787 között Hajdúböszörményben rektorként működött. Rövid kecskeméti tanárság után Göttingenben folytatta egyetemi tanulmányait. Hazatérve 1789-ben Hajdúnánáson, 1793-ban Hajdúböszörményben, 1803-ban pedig Debrecenben lett lelkész. 1813. augusztus 2-án hunyt el Debrecenben. – SZINNYEI 1893. 890.

rectorral[67] el is indultunk s el is mentünk békével Komárom megyében a Dunaparton levő faluig vagy helységig,[68] ahol prédikátor volt Kenesei Sámuel,[69] említett tanulótársamnak mostohaatyja. De itt megakadtunk. Akkor volt t[udni]i[llik] a francia háborúnak azon sajnos ideje, hogy a francia hadisereg Bécshez közelgetvén, Bécsből fejedelmünk Prágába minden kincseivel elköltözött, felséges családja pedig Budára a helységen, hol voltunk mi is, keresztülküldetett, hol tisztelő megyei követek épen a parochialis ház előtt tették meg hódoló tiszteletöket.[70] Valóban elszomorodva néztük mi is Lujzát,[71] azután Napoleon[72] feleségét, most pedig parmai hercegnőt, aki könyes szemekkel ezt kérdezte az őtet tisztelőktől: *„Az urak sem hagynak el ugye bennünket?"* melyre ezek ezt felelték, mégpedig épen úgy könnyes szemekkel: *„Nem, felséges hercegnő, utolsó csepp vérünkig."*[73] Ezzel a felséges család elindult, a megyei követség kíséretével. Én pedig, látván a győzhetetlennek látszott akadályt, másnap kocsit fogadtam Budáig oly céllal, hogy Pesten leszek főtiszt[eletű] Báthori Gábor úrnál, a pesti könyvtárba járván mindaddig, míg utamat nem követhetem. Leérvén Budára, ott az út mellett álló egy vendégfogadó előtt

[67] Őri Fábián László 1771. július 18-án született Kocson. Tanulmányait szülőfalujában és Pozsonyban végezte, majd 1787. ápr. 26-án iratkozott be a debreceni kollégiumba. 1795–1797 között rektorként működött Karcagon, majd külföldi egyetemi tanulmányokat folytatott Jenában (1797–1798) és Bécsben (1798–1802), ahol 1800-ban orvosdoktori oklevelet szerzett. Ezt követően Közép-Szolnok vármegyében tevékenykedett: 1800–1820 között orvosdoktor, 1809–1820 között táblabíró volt. 1820-ban Zilahon hunyt el. – SZABADI 2013. 696., TtREL II. 28. a. 3. 311., MNL JNSzVL VIII. 125. a. 6, 14., SZÖGI 2001. 329., SZÖGI 2013. 66., PETRI 1901. 667., 791.

[68] Azaz Dunaalmásra. – KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 120.

[69] Őri Fábián László mostohaapjának neve valójában Kenesei József volt. Kenesei József református lelkész Tépén született 1757-ben. Alsóbb tanulmányait Püspökladányban és Debrecenben végezte, majd 1774-ben iratkozott be a Debreceni Református Kollégiumba. Egyetemi tanulmányait Bécsben folytatta. 1783–1787 között rektorként működött Kocson, ezt követően lelkészként szolgált Dunaalmáson (1788–1801), Tarjánban (1801–1806), majd Bokodon (1806–1813). 1813. április 14-én hunyt el Bokodon. – KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 679.

[70] 1797 elején Ausztria itáliai tartományai súlyos helyzetbe kerültek: Napóleon február 2-án bevette Mantuát és Bécs felé indult, ezzel fenyegetve a császári udvart. Ángyán leírása szerint a császár családja Buda felé indult, míg I. Ferenc Prágába menekült. Az osztrákok Tirolban és Velencében népfelkelést próbáltak szervezni, I. Ferenc pedig április 8-án fegyverbe hívta a magyar nemességet. Napóleon azonban inkább békét kezdeményezett, így április 18-án Leobenben fegyverszünetet, majd október 17-én Campoformióban békét kötöttek. – HORVÁTH 1972. 96.

[71] Mária Ludovika főhercegnő (1791–1847), Mária Lujza néven francia császárné és parmai hercegnő.

[72] Napoléon Bonaparte (1769–1821) francia tábornok, 1799–1804 között a Francia Köztársaság első konzulja, majd I. Napóleon néven francia császár 1804–1814 között és 1815-ben száz napig.

[73] Ennek elhangzására és megtörténtére nem találtunk igazoló forrást. Bár a lelkész minden bizonnyal kiszínezte a történetet, nincsenek kétségeink afelől, hogy a vizsgált lelkipásztor valóban látta Dunaalmáson a királyi családot.

megállva, vártam egy taligást, aki holmimat Pestre átvigye, kün ülve az utca felé egy padon. Azonban egy utaskocsi megállván szemközt előttem, azt kérdi egy benn ülő tőlem: *„nem akarok-e utazni, és hová?"* mondám: *„Akadémiákra, név szerint Jenába."* A kérdő erre azt mondá: *„no hát jöjjön, tegyük fel mindenét, én csak magam vagyok."* Akkor ismertem meg az utast cseh nemzetből valónak, aki Debrecenben még gyengébb korától fogva tanult és készítette magát predikátorságra.[74] Erre én mondám a bécsi zavart, amire ezt felelé: *„nem megyünk mi Bécsig, hanem Pozsonynál átmegyünk a Dunán, és Szilézián keresztül Prága felé."*

Erre én megnyugodva feltétettem podgyászomat a kocsira, és elindultunk, s mentünk, míg Mocsra, a Duna jobb partján álló helységbe értünk, hol útitársamat mostohaatyjánál, mocsi prédikátornál[75] hagytam, hogy azt is magunkkal vigyük; de aki nem volt otthon. Én itt rendelést tettem, hogy mindjárt menjenek vagy küldjenek valakit érette, hogy jöjjön haza és azonnal jöjjön utánunk, én Pozsonyban megvárom; ami meg is lett; mert mikorra Pozsonyba értünk, a békeség meglett, én eszerint útitársamat a feltett úton elbocsátottam; útitársamat megvártam, aki csakhamar megjővén, elindultunk s mentünk Prágán, Drezdán, Lipcsén keresztül Jenába, hogy a leckékről ki ne maradjunk; oda is értünk jókor. Május 26-dikán[76] 1797. évben, ahol mindjárt leckeórákat vállaltam, mint professoraim bizonyságlevelei mutatják, név szerint Fichténél,[77] philosophia professoránál logicában és metaphysicában, a természet törvényében, az erkölcsi tudományban, és a Wissenschaft-ekben.[78] Dr. Paulmannál[79]

[74] A személyt nem tudtuk azonosítani.

[75] Szilágyi János református lelkész 1745-ben született Kéreken. 1771-ben iratkozott be a Debreceni Református Kollégiumba. 1773–1776 között Füzesgyarmaton, majd 1780-ban Biharpüspökiben működött rektorként. Külföldi tanulmányokat folytatott Erlangenben (1776), Herbornban (1776), Bázelben (1777) és Marburgban (1778). Ezt követően 1783-tól 1805-ig Dunamocson szolgált lelkészként. 1805. július 22-én hunyt el Dunamocson. – KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 959.

[76] Szögi László adattára szerint Ángyán nem május 26-án, hanem május 16-án iratkozott be. – SZÖGI 2001. 329.

[77] Johann Gottlieb Fichte (1762–1814) német filozófiai professzor. 1794-ben a jénai egyetem filozófia professzorává nevezték ki. 1800-tól Berlinben élt, ahol magántanítványokat fogadott, nyilvános előadásokat tartott és új műveket írt. 1805-ben az Erlangeni Egyetemen kapott katedrát, majd 1810-ben a frissen alapított Berlini Egyetem filozófiai fakultásának vezetője lett, egy évvel később az intézmény első rektorává választották. – ADB 1877. Bd. 6. 761–771.

[78] Azaz a tudományokban.

[79] Valójában a professzor neve Paulus. Heinrich Eberhard Gottlob Paulus (1761–1851) német teológiaprofesszor. Tübingenben és Jénában tanult filozófiát, történelmet és teológiát. Tanulmányai során a racionalista irányzatot követte, amelyet életében következetesen képviselt, különösen a Szentírás és a csodák természetes, pszichológiai-pragmatikus magyarázatában. 1789-

theologiae professornál a dogmatica theologicában, a moralisban, Pál apostol leveleire, az Evangéliumok synopsisára, és az apostoli cselekedetekre és az ótestamentomi könyvekre való bevezetésben. Ilgen professor[80] Ézsaiás próféta könyve magyarázatában, Loder orvosdoktornál[81] az anthropologiára, Voigt professornál[82] a theoretica és practica természettudományra. Ezen leckéket [17]97 és [17]98-ban hallgattam; de hallgattam még ezek mellett ingyen leckéket is,[83] mint p[éldának] o[káért] Griessbachnál[84] az Újtestamentomra bevezetést és Schmidnél[85] a theologia dogmaticából néhány darabokra. Váltottam még leckét Schillernél[86] is az aestheticára, de aki a hirdetéshez mindenkor hozzá-

ben Jénában professzori állást kapott, ahol keleti nyelvészetet és ószövetségi előadásokat tartott, majd 1793-tól az Újszövetség exegézisének, dogmatikának és etikának szentelte tudományos munkásságát. 1810-ben Heidelbergi egyetemen kapott filozófiai és teológiai professzori kinevezést, ahol 33 éven át tanított. – ADB 1887. Bd. 25. 287–295.

[80] Karl David Ilgen (1763–1834) német teológiai és klasszika filológiai professzor. 1783-ban a lipcsei egyetemen kezdte tanulmányait, majd 1789-ben a naumburgi városi iskola rektorává választották. 1794-ben a jénai egyetemre hívták, ahol az orientalisztika, Mózes első öt könyve, a zsoltárok, Ézsaiás próféta, illetve az Újszövetség apokrif szövegeinek magyarázatát tanította. 1831-ben Berlinbe költözött, ahol 1834-ben hunyt el. – ADB 1881. Bd. 14. 19–23.

[81] Justus Christian von Loder (1753–1832) orvos és anatómiai professzor. 1773–1777 között a göttingeni egyetemen tanult, majd 1778-tól a jénai egyetemen lett a medicina, anatómia és sebészet rendes professzora. 1803-tól Halleban folytatta professzori munkáját. 1808-ban a porosz királyi család udvari orvosa lett, majd 1810-től Moszkvában szolgált, mint állami tanácsos és udvari orvos. – ADB 1884. Bd. 19. 76–79.

[82] Johann Heinrich Voigt (1751–1823) német matematikus és fizikus. Tanulmányait a gothai gimnázium elvégzése után a jenai egyetemen végezte, főként jogot, de matematikát és fizikát is tanult. 1775-től a gothai gimnáziumban a matematika és fizika tanára volt, majd 1789-ben a jénai egyetem professzora lett. Tudományos munkáiban foglalkozott többek között tiszta és alkalmazott matematikával, fizikával és csillagászattal. – ADB 1896. Bd. 40. 403.

[83] Jellemzően az egyetemi professzorok díjakat szedtek a hallgatóiktól, de néhány esetben ingyenes előadásokat is tartottak. – RÁCZ 1995. 237.

[84] Johann Jacob Griesbach (1745–1812) német teológiai professzor. Tübingenben, Halleban és Lipcsében tanult teológiát, ahol főként az újszövetségi szövegek kritikájával foglalkozott. 1773-ban a jénai egyetem rendkívüli teológiai professzora lett, 1775-től pedig rendes professzorként dolgozott Jénában több mint 36 éven át. Griesbach az újszövetségi szövegek családokba sorolásával (occidentális, orientális, bizánci) és kritikájával megteremtette a modern újszövetségi szövegkritika alapjait. – ADB 1879. Bd. 9. 660–663.

[85] Johann Wilhelm Schmid (1744–1798) német teológiai professzor. Mindössze 14 évesen kezdte meg tanulmányait; filológiát, filozófiát és teológiát hallgatva a jenai egyetemen. 1764-ben házitanítóként dolgozott Nienburgban, majd rövid kitérők után 1769-ben a jenai filozófiai fakultás adjunktusa lett, ahol főként héber nyelvet tanított. 1772-ben a jenai városi templom káplánja és délutáni prédikátora, 1776-ban második diakónusa, majd 1783-ban a teológiai fakultás harmadik rendes professzora lett, 1784-ben pedig teológiai doktorátust szerzett. 1793-tól a második teológiai tanszéket vezette, amelyet haláláig betöltött. – ADB 1890. Bd. 31. 672–673.

[86] Johann Christoph Friedrich Schiller (1759–1805) német történelemprofesszor. Tanulmányait Ludwigsburgban kezdte, majd a württembergi herceg katonai akadémiáján jogi, később orvosi képzésben részesült, s 1780-ban orvosi diplomát szerzett. Stuttgartban katonai orvosként

tette, csak úgy fogja tartani leckéit, *si valetudo permissat,*[87] és most sem engedte biz e meg, amikor kihirdette, menjenek hozzá a leckeváltók, visszaadja pénzüket: de ahoz bizon senki sem ment: mert nagyon szerette Schillert minden tanuló. Hufeland orvosdoktor[88] leckéit is hallgattam gyakran szabad óráimban, valamint Schellingét[89] is, aki akkor kezdette tanítói professori hivatalát Jenában folytatni.

A jénai tanulási életem ideje volt életem legkedvesebb része, ennek emlékezete most is reám nézve a legfelvidámítóbb: mert a két hazából[90] mindkét protestáns részről voltunk akkor Jenában mintegy 70 tanulók, sőt volt egy unitárius is.[91] Kik közt Nagy Sámuel,[92] Őri, kivel felutaztam,[93] Nagy István,[94] Szilágyi Sámuel,[95] Jezernyitzky[96] voltak közelebbről barátaim, de ezek már mind eltemettettek‼! Még két professorom, Paulus és Schelling (amaz Heidelbergában most is munkás tanító, e pedig most Berlinben mulat, és tanító) most is élnek‼! Amaz 82-dik évében, eme pedig 68-dikban.[97] Legszebb részének mondám jénai tanuló időmet életemnek. Igen is, mert ez volt igazi, de igazi szabadságomnak ideje.

dolgozott, ám a fejedelmi szolgálat szigorát nehezen tűrte, s 1782-ben titokban elhagyta Württemberget. Ezután különböző helyeken (Mannheim, Lipcse, Drezda) élt, barátai és pártfogói segítségével tartotta fenn magát. 1787-től Weimarban telepedett meg, majd a jenai egyetemen 1789-ben történelemprofesszorrá nevezték ki. Költőként, filozófusként és drámaíróként is ismert. 1805. május 9-én hunyt el Weimarban, 45 éves korában. – ADB 1890. Bd. 31. 215–245.

[87] Azaz, ha az egészségi állapota engedi.

[88] Christoph Wilhelm Hufeland (1762–1836) német orvosprofesszor. Tanulmányait Jénában (1780), majd Göttingenben (1781–83) végezte, ahol 1783-ban orvosdoktorrá avatták. Apja megromlott egészsége miatt fiatalon átvette a weimari orvosi praxist, amelyet tíz éven át nagy sikerrel vezetett. 1793-ban Jénában professzor lett, ahol makrobiotikáról tartott nagy sikerű előadásokat, és 1796-ban megjelent fő műve, *Die Kunst das menschliche Leben zu verlängern*. 1800-ban Berlinbe hívták, ahol királyi udvari orvos, a Charité főorvosa, a Collegium medico-chirurgicum és a katonai orvosi akadémia igazgatója lett. 1810-ben az újonnan alapított Berlini Egyetem első orvosprofesszora lett. 1836. augusztus 25-én halt meg Berlinben. – ADB 1881. Bd. 13. 286–296.

[89] Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775–1854) német filozófiaprofesszor. 15 évesen felvételt nyert a tübingeni evangélikus szemináriumba. 1798-tól a jénai egyetemen tanított. 1806 után főként Münchenben élt és volt professzor. 1841-ben Berlinbe hívták, ahol nagy érdeklődéssel övezett előadásokat tartott. 1854. augusztus 20-án hunyt el a svájci Bad Ragazban. – ADB 1890. Bd. 31. 6–27.

[90] Azaz a Magyar Királyság és az Erdélyi Nagyfejedelemség.

[91] Az unitárius diák személyét nem tudtuk azonosítani.

[92] Nagy Sámuel 1797. szeptember 19-én iratkozott be a jenai egyetemre. – SZÖGI 2001. 329.

[93] Őri Fábián László 1797. május 16-án iratkozott be a jenai egyetemre. – SZÖGI 2001. 329.

[94] Nagy István 1798. február 1-jén iratkozott be a jenai egyetemre. – SZÖGI 2001. 330.

[95] Szilágyi Sámuel 1797. augusztus 8-án iratkozott be a jenai egyetemre. – SZÖGI 2001. 329.

[96] Jezernicki Ferenc 1797. július 24-én iratkozott be a jenai egyetemre. – SZÖGI 2001. 329.

[97] A professzorok akkori életkorának megállapítása ugyancsak megerősíti azt, hogy Ángyán 1843-ban írta az önéletrajzot.

Voltak itt is törvények, melyek minden tanulónak kezébe adattak a magnificentissimus rector által, mikor tanulóvá lett, de olyan törvények, melyeket minden, legalább magyar, francia és ánglus s helveta[98] tanulók nem megszorítónak, hanem okos útmutatónak elismertek és örömest követtek is, amire elég bizonyság csak e kettő is: Jenában a téli napokban minden szombaton este zene tartatott az arra rendeltetett teremben, melyben megjelentek minden professorok feleségeikkel, és számos tanulók is, és a magyarok közül mi négyen mindenkor jelen voltunk. Tudjuk, micsoda botrányok szoktak ott történni, ahol az ilyen mulatságokban több ifjak összegyűlnek: de itt, bár volt is szünidő, midőn a muzsika elhallgatott, de minden botrány nélkül sétálgattak s jelen voltak a terem közepén, vagy beszélgettek a falak mellett, hosszába állott padokon ülve. Vége lévén a zenének, rendesen hazaoszlottak. Egy másik eset meg ez volt, amely a tanulók közt állott, jó rendre mutat. Volt közel Jenához napkeletre egy falu, hová a tanulók serezni ünnepnapokon ki szoktak menni, hol katonák is néha-néha voltak.[99] Ezekkel egyszer a tanulók összeszólaltak, akik nem állhatván a gorombaságot: (mert több száz tanulóifjúság közt, hogy gorombák is lehettek, sőt voltak is, ki tagadhatná?) fegyverekhez nyúltak, mit látván a józanabb tanulók, berohantak már gyertyagyújtáskor a városba, és *„Lichtweg, Bursch heraus,"*[100] az utcákon ezt lármázták. Voltak is, kik engedtek a lármás felszólításoknak, és kimentek többen száznál a tett helyére; de haszon nélkül, mert a helység népe a katonáknak fogta pártját. Azonban az uralkodó herceg[101] azonnal rendelést tett a dolog megvizsgáltatására. Evégre küldöttséget neveztetett ki, még pedig katonatisztekből és külső tanácsnokokból állót, amit ki is hirdettetett. Ezt a tanulók megértvén, azonnal tele volt a fekete tábla ragasztékokkal, melyekben felszólíttattak a tanulók, hogy külön nemzetűek közgyűlést tartsanak, melynek idejét kihirdették, és tanácskozónak arról, hogy elfogadják-e a hercegi említett rendelést, és ez meglévén minden nemzet követeket küldött a több nemzeti gyűlésekhez, ennek megkérdésére. Ami meglévén, közhatározat az lett, hogy a herceg megkéretett a tanulóság kérése elfogadására, ami meg is lett, és a herceg a vizsgáló kiküldöttség tagjai közé kinevezte még az akadémia

[98] Azaz svájci.

[99] A települést nem tudtuk pontosan beazonosítani, talán Wenigenjena vagy Camsdorf lehetett.

[100] Minden bizonnyal nem az egyes számú Bursch, hanem annak többes változata, a Burschen hangozhatott el. Ennek jelentése körülbelül: „A világosság útja, fiúk, kifelé!"

[101] Azaz III. Frigyes Ágost herceg, szász választófejedelem (ur. 1763–1806).

rectorát[102] és több professorokat, akik a dolgot megvizsgálván, a következés az lett, hogy mind a vétkes tanulók az akadémiából kitiltottak, mind a goromba katonák megbüntettettek.

Egyet még a jénai tanuló koromból megemlítek, ami ez volt. 1797-ben a tanulási szünetnapokban összeállottunk öten egy rövid utazásra, kik közül most is életben vagyon főtiszteletű Józsefi Pál[103] tiszamelléki ágostai vallástételt[104] követő felekezet superintendense és tiszolci lelkész. Meglátogattuk ezen nyárban Weimart, ahol vasárnapi napon hallgattuk Herder[105] udvari papot a templomban. Innen mentünk Schnepfenthalba Salzmann nevelőintézetét[106] meglátogatni, aki bennünket igen szívesen látott, s megmutogatott minden látnivalót. Az intézeti épületek egy szép tágas völgyben voltak építve. Voltak ezek közt igen tisztességes lakószobák, melyekben laktak a tanítók, kik részint Salzmannak leányai, részint vejei voltak; voltak a tanulók számára is tisztességes lakások; ezek mind együtt éltek és ettek, aminek mi is tanúi voltunk, mert minket is megmarasztott Salzmann ebédre, melyen szerencsénk volt látni a jó rendet, a csendes jókedvűséget, a tanítók, nevelők és növendékek közt, akik itt mind együtt ebédeltek. Voltak a növendékek angol, francia, cseh, olasz és más nem-

[102] Ángyán János nem említi, hogy melyik évben történt ez az esemény, annyi azonban bizonyos, hogy a téli szemeszterben: így az említett új rektor Justus Christian Loder (1797) vagy Heinrich Eberhard Gottlob Paulus (1798) volt.

[103] Jozefi Pál evangélikus lelkész, tiszai kerületi szuperintendens 1775. január 31-én született Verbócon. Gimnáziumi tanulmányait a pozsonyi evangélikus líceumban végezte, ezt követően a Darvasy családnál volt nevelő, majd 1796 nyarán a jénai egyetemre iratkozott be, ahol két évig teológiát és bölcseletet hallgatott. Hazatérve Tessedik Sámuel szarvasi lelkész hívására lett segédlelkész 1799-ben. Később hét évig Aszódon szolgált, majd Cinkotán, ahol Pest kerületi esperes is volt. 1820-ban Tiszolcra került lelkésznek, majd 1823. január 25-én a tiszai kerület szuperintendensévé választották. 1848. március 28-án hunyt el Tiszolcon. – SZINNYEI 1897. 679–680.

[104] Azaz evangélikus.

[105] Johann Gottfried von Herder (1744–1803) német teológus és filozófus. Tanulmányait Königsbergben folytatta. 1764-től Rigában volt gimnáziumi tanár és lelkész. Ezután 1771–1776 között Bückeburgban udvari lelkészként szolgált, majd 1776-ban Weimarba hívták, ahol az egyházi, iskolai és irodalmi élet meghatározó alakjává vált. Élete végén egészségi állapota megromlott, baráti kapcsolatai meglazultak, és visszavonultan élt Weimarban, ahol 1803-ban elhunyt. – ADB 1880. Bd. 12. 55–100.

[106] Christian Gotthilf Salzmann (1744–1811) német evangélikus lelkész és pedagógus Jenában tanult teológiát (1761–1764), majd 1768-tól lelkészként működött, de Rousseau és Basedow hatására a nevelés felé fordult. 1781-ben Basedow meghívta a dessaui Philanthropinba, ahol vallástanárként dolgozott, de három év után a belső ellentétek miatt távozott. 1784-ben Gotha hercegének támogatásával megalapította Schnepfenthalban saját nevelőintézetét, ahol a testi, szellemi és erkölcsi nevelés összhangjára, a természet közelségére, gyakorlati munkára, testgyakorlásra és közvetlen tanár-diák kapcsolatra épített. 1811. október 31-én hunyt el Schnepfenthalban. – ADB 1890. Bd. 30. 293–297.

zetiek is, de németek legtöbben, nagy és tágas volt az ebédlő szoba, ahol mind a nevelők, mind a növendékek együtt ebédeltek s elegyedve ültek, és beszélgettek együtt, de csendesen és jó kedvvel. Engem Salzmann egyik társammal maga mellé ültetett, és ott mutogatta nekünk a különböző nemzetűek különböző magokviseletöket. Egy tőlünk távol ülő angollal tréfásan beszélni kezdett Salzmann, de az komolyan vette a tréfás beszédet, és komolyan felelt mindenre. Ekkor monda Salzmann: *„ez angol, ezek mind ilyen természetűek."* Ezután mutatott két más nemzetűekre, akik nevetkezve beszéltek magok közt. Ezeket mondotta francoknak.[107] Megmutogatta azután az iskolai épületeket, kerteket, melyek mind igen célirányosan voltak készítve. Ezután búcsút vettünk a jó úrtól, és elutaztunk egy ide közel való helységbe Neudittendorfba, mely Herrnhutterek[108] lakóhelyük volt. Megkerestük itt a felügyelőt, aki bennünket igen szívesen látott és vezetett két nagy klastromforma dolgozó épületekbe, melyek közül egyikben nőtlen legények laktak és ki-ki mestersége szerint dolgozott, másikban pedig leányok laktak és dolgoztak; és ezek nemcsak ezen helységbeliek, hanem a körül belül lakó Herrnhutterek gyermekeik voltak. Amit készítettek, az mind a társaság gondviselése alá adatott, mert a dolgozó ifjak a társaság költségén tartattak, és a készítményekre szükséges materialék[109] is a társaság költségén szereztettek össze, melyeket aztán a társaság adott is el. Vasárnapon lévén itt, elmentünk a templomba is két isteni tiszteletre, az elsőt tartotta a felügyelő úr.[110] Ezen volt éneklés, de igen lassú hangon (piano) és imádságot mondott a felügyelő úr. Azután elolvasta a mindenfelé lakott Herrnhuttereknek tudósításaikat. A másodikon volt prédikáció is, mely tartatott a rendes prédikátor[111] által; és egészen hitvallások lelkével megegyezőleg. Ezek után másnap Gothán keresztül hazautaztunk Jenába, hol folytattuk tanulásunkat.

Én azonban 1798-ban a téli tanulási időnek vége lévén március hóban elbúcsúzván tanítóimtól s az akadémiától, hazafelé elindultam délre Erlangának Regensburgba, hajóra szándékozván ülni; amit meg is tettem, és hajón lejöttem

[107] Azaz franciáknak.

[108] A Herrnhuti Testvérgyülekezet (német: *Herrnhuter Brüdergemeine*) a 15. századi csehmorva testvérmozgalomból ered, amelyet a pietizmus hatására Nikolaus Ludwig von Zinzendorf újított meg Herrnhutban (1727). A közösség szigorú vallásos életet, testvéri közösséget és kiterjedt missziót hirdetett. A 18. század közepétől Németország számos településén, köztük Neudittendorfban is jelen voltak. – KL 1931. 2. köt. 281.

[109] Azaz alapanyagok.

[110] A személyt nem tudtuk azonosítani.

[111] A személyt nem tudtuk azonosítani.

Bécsig, ahol könyveim közül a revisión[112] 100 pengő forintnál többet érő legjobb könyveim letartóztattak, és ott is maradtak örökre. Bécsből lejöttem Pápára, onnét VörösBerénybe, a hazámba, hol egy hétig mulattam; innét Pestre utaztam, ahonnét lementem HajdúBöszörménybe ott maradt könyveimért, fel akarván azokat hozni, minthogy V[örös]Berényben akkor volt prédikátor Fábián József[113] úr által meg voltam bizattatva, hogy csak jöjjek vissza, azonnal lesz bizonyos helyem. Ezen biztatásnál fogva, lementem Pestre, és otthagyván külországból hozott könyveimet lementem H[ajdú]Böszörménybe. De ott alig voltam egy-két hétig, megtudván Szeghalmon, Békés vármegyei helységben ottlétemet, azonnal odajött két követ az én Szeghalomra meghívatásomra, amit én el is fogadtam és elmentem oda 1798-ban első adventre, amikor ott be is köszöntöttem, lévén alapja beköszöntő prédikációmnak Máté XXI. 9. *Áldott legyen, aki jött az Úrnak nevében.*[114] Itt másfél esztendeig éltem nőtlenségben: ezen idő eltelvén, 1800-dik esztendőben házasságra adván magamat megházasodtam,[115] elvévén feleségül mezőtúri bírónak, Lapis Mihálynak[116] leányát, Zsuzsannát, ami lett egész szerencsétlenségemnek alapja; de amiről hallgatok.

Átmegyek tudományos életemre. Igen hamar észrevettem mind Szeghalmon, mind pedig azon kívül az ellenséges indulatokat, melyek keletkeztek ellenem, azért, hogy megvallom, nem voltam vallásos egy értelemben sem magokat tudósoknak vélt hallgatóimmal, sem pedig egyházi elöljáróimmal; amit

[112] A kormányzat nem nézte jó szemmel protestánsok külföldi egyetemjárását. A nyugateurópai „felforgató" eszmék és irodalom beáramlásának megakadályozása érdekében a XVIII. század folyamán több ízben is megpróbálta megnehezíteni, illetve korlátozni a peregrinációt: az utazást központi engedélyhez és útlevélhez kötötte, sőt egyes időszakokban teljes tiltással is élt. Emellett a behozott könyveket a cenzúra fokozott ellenőrzés alá vetette és adott esetben el is kobozta azokat. – UGRAI 2005. 216.

[113] Fábián József református lelkész, egyházi és gazdasági szakíró 1762. február 12-én született Alsóörsön. Tanulmányait szülőfalujában és Debrecenben végezte, 1789-ben iratkozott be a Debreceni Református Kollégiumba, ahol 1790–1793 között kollégiumi senior volt. Külföldi tanulmányait Genfben, Bernben és Zürichben folytatta. 1793-ban Nagyszokolyon, majd ugyanebben az évben Vörösberényben lett lelkész, ahol 1808-ig szolgált. 1808-tól haláláig, 1825. január 29-ig Tótvázsony lelkipásztora volt. 1800-ban tiszteletbeli tanácsbírává, 1801–1805 között tanácsbírává választották, majd 1805 és 1825 között a veszprémi egyházmegye espereseként működött. – KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 578. Életéről és működéséről bővebben: HUDI 2002.

[114] Mt 21:9.

[115] Ángyán 1800. június 9-én kötött házasságot Lapis Zsuzsannával. – MNL OL X 3580. A 2409. 757/1. 286.

[116] Lapis Mihály Megyaszón született 1751-ben. A sárospataki kollégiumban subscribált, majd Pozsonyba ment tanulni. 1780-ban Mezőtúr küldöttei hívták meg, hogy legyen a város jegyzője, amely hivatalt 1799-ig betöltött, majd lemondott és esküdtként szolgált tovább haláláig. 1799–1800 között mezőtúri főbíróságot viselt egy évig. 1814-ben hunyt el Mezőtúron. – MMZsVK 943.9 B72. 225, 229.

hallgatóim predikátioimból gondoltak, egyházi elöljáróim pedig azon leginkább megütköztek, hogy helyettük hajdúböszörményi superintendens Vecsei Sámuel és ugyanoda való második prédikátor Diószegi Sámuel által megvizsgáltatva bocsáttattam el Szeghalomra, azoknak a tractualis[117] megvizsgáltatás alól kivevő levelük által; ahonnan még azon esztendőben egy szomszédhelységben prédikátori hivatalra beállítandó ifjúnak, Jezernyitzki Sámuelnek[118] beállítására vizsgálónak (censornak) akkori esperes Marjai úr[119] által meg is hívattam; de amiről én annál fogva, hogy Jenában a megnevezett ifjúval együtt voltam, ígérvén egyszersmind, hogy más minden esetben készen fogok engedelmeskedni, minden ilyen parancsolatnak; de ami többé sohasem lett. Ez, amint azután megtudtam, onnét lett, hogy két előkelő hallgatóm elment esperes úrhoz, és engem, mint nem keresztényt rútúl bevádolt; meg akarta hát hallani magamtól, micsoda értelemben vagyok vallásomról. Ifjú voltam akkor, de szeles sohasem voltam, sohasem dicsekedtem azzal, amit tudtam s hittem. Nyolc esztendeig voltam Szeghalmon hivatalban, ez eltelvén, lemondottam hivatalomról Gergely nap előtt, amikor egy görög boltoshoz költöztem szállásra addig, míg eljöhetek ide fel Pápára Tóth Ferenc most már superintendens barátomhoz, akkor még professorhoz, akivel már azelőtt leveleztem. Ami meg is lett 1806-ban, pesti medárdusi vásárkor. Pápán sem hevertem én, hanem ekkori superintendens Torkos úr[120] helyett szolgáltam másfél esztendeig. Innét Fábián

[117] tractualis = egyházmegyei

[118] Helyesen Jezernicki Ferenc. Jezernicki Ferenc református lelkész 1768. május 28-án született Mihályházán. Iskoláit Pápán végezte, 1785-ben Pápán, majd 1788. április 18-án Debrecenben subscribált. 1794–1797 között a szeghalmi iskola rektora volt, majd 1797–1798-ban a jénai egyetemen folytatott tanulmányokat. Lelkészi szolgálatát Tiszaderzsen kezdte (1799–1801), majd Tiszaburán (1801–1807), végül 1808-tól haláláig Dévaványán szolgált. 1833. május 13-án hunyt el Dévaványán. – TÓTH 1942b. 36., 46.; SZABADI 2013. 708.; TtREL II. 28. a. 3. 323.; TtREL II. 28. e. 1. 204.; KÖBLÖS 2006. 772., SZÖGI 2001. 329.

[119] Marjai Albert református lelkész 1740-ben született Derecskén. Elemi iskoláit szülőfalujában végezte, majd 1754. április 24-én a Debreceni Református Kollégiumba iratkozott be. Itt a syntaxisták praeceptoraként (1763–1764) szolgált, majd 1765–1767 között a szikszói iskola rektora volt. Egyetemi tanulmányait Franekerben (1767–1769), majd Bécsben (1769–1770) folytatta. 1770-től haláláig Túrkevén működött református lelkészként. A Nagykunsági Egyházmegyében jelentős szerepet vállalt: 1778–1792 között tanácsbíró, 1792–1798 között jegyző, majd 1798–1804 között esperes volt, 1804-ben betegsége miatt lemondott hivataláról. 1807. szeptember 17-én hunyt el Túrkevén. – TÓTH 1942a. 260–261., SZABADI 2013. 458., TtREL II. 28. a. 2. 333., TtREL II. 28. e. 1. 137., SINKA 1895. 192., BOZZAY–LADÁNYI 2007. 114., TtREL I. 33. a. 1. 103, 118, 124, 166.

[120] Torkos Jakab 1749. március 29-én született Pápán. Tanulmányait Adásztevelen, Sopronban és Debrecenben végezte, majd 1766-ban iratkozott be a Debreceni Református Kollégiumba. 1774–1776 között Ácson volt rektor, később 1777–1778 között a franekeri egyetemen tanult. 1778-ban Csöglén lett lelkész, majd 1783-tól haláláig Pápán szolgált. 1785–1790 között pápai alesperes és egyházmegyei jegyző, 1790–1795 között pápai esperes, 1794–1795-ben egyházkerületi jegyző,

József esperes úr által Péczelre[121] helyettes prédikátornak rendeltettem, hova el is jöttem, hol fél esztendeig voltam, honnan 1808-ban Veszprémbe rendeltettem, hol virágvasárnapján hivatalomat el is kezdettem, ahol most is,[122] 76 esztendős koromban élek; de csak élek, mert az idén már káplánt[123] kelle magam mellé venni.

Itt elkezdettem mindjárt a könyvírási foglalatosságot. Először is a hétköznapi imádságok készültek el, melyeknek készítéséhez még Szeghalmon hozzáfogtam ilyen alkalmatossággal. Volt nekem imádságoskönyvem, az öreg Szikszai Györgyé,[124] aki debreceni prédikátor volt; de ebből is sokat kitöröltem olyakat, melyek az én gondolatmódommal ellenkeztek. Már fellebb emlékeztem arról, hogy szeghalmi, magokat hatalmasoknak tartó hallgatóim közül némelyek esperes úrnál is vádoltak újítani szándékomról, és én ennél fogva féltem, hogy egyszer esperes úr hozzám jővén imádságos könyvemet is megnézi, és az abban találtatható kitörléseknél fogva engemet hivatalomból kitétet, én azt eltéptem, és a padlásomon eldugdostam, melyek talán még most is ott hevernek. És írtam magamnak imádságokat, mind hétköznapiakat, mind ünnepieket, melyeket mondogattam. Ezek közül én a hétköznapiakat Veszprémben összeszedegettem, és itt ki is nyomtattattam,[125] de elő- és utófohászkodások nélkül, nyolc heti közönségeseket és két heti penitentialisokat, Úr vacsorájához készítőket. De ugyanezeket újra kinyomtattattam Pesten 1818-ban mint első részt,[126] amikor már elő- és utófohászkodások is tétettek minden imádsághoz.

Ezen első részt követte 2-ik rész, melyet Pesten nyomattam ki 1817-ben,[127] melyben vannak minden ünnepekre és vasárnapokra való predikátio előtt és utána mondandó imádságok. Ugyanezen esztendőben kiadattak ugyan Pesten a harmadik részben általam különös alkalmatosságokra készített imádságok.[128]

1795-től 1813-ig a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke volt. 1813. október 31-én hunyt el Pápán. – KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 991.

[121] Itt Ángyán nem a Pest–Pilis–Solt vármegyei Pécelre, hanem a Zala vármegyei Pécselyre gondol.

[122] Azaz 1843-ban.

[123] 1833–1834 között fiát, Ángyán Mihályt vette maga mellé káplánnak, ez azonban még nem az időskori problémái, hanem a fia betanítása miatt történt. Erőtlensége miatt első ízben Balog Illés (1843–1844), majd Tőkés László (1844) és végül Fa István (1844–1846) szolgáltak mellette segédlelkészként. – KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 429.

[124] Első kiadása: SZIKSZAI 1786. – PETRIK 1891. 539.

[125] Ez a munka Petrik bibliográfiájában nem található meg. – ÁNGYÁN 1809.

[126] ÁNGYÁN 1818.; PETRIK 1888. 80.

[127] ÁNGYÁN 1817a.; PETRIK 1888. 80.

[128] ÁNGYÁN 1817b.; PETRIK 1888. 80.

Végre ugyanezeket követték Liturgicumok 1835-ben 4-dik részben hasonlóképen Pesten,[129] melyben vannak templombéli és temetési imádságok és liturgiák.

Ezután hozzáfogtam a nevelés és tanítás tudományának leírásához, amint ezt Chimani Leopold rövidebbre szabva Niemeyert követvén kiadta, és el is végeztem az első részt, a neveléstudományt, melyet 1822-ben Pesten ki is nyomattam.[130] A második részt is, t[udni]i[llik] a tanítástudomány is ki van már nyomatva.[131] Nyomattam ki ezután halotti prédikációkra való rajzolatokat is,[132] de olyakat, melyekkel úgy is lehet élni, amint ki vannak nyomatva. Adtam ki ilyen című könyvet is a nép számára, *Keresztény Ember Kézikönyve,*[133] de amely úgy elkelt, hogy sehol most meg nem kaphattam. Több egyes predikátiokat is nyomattam ki, hallgatóim kívánságára, mint p[éldának] o[káért] *Az isteni külső tiszteleti rendtartásoknak, gyakorlásoknak és eszközöknek becsessége* 1827-ben Budán;[134] az orgonával való éneklés elkezdetekor Első Ferenc királyunk[135] halálának gyász-ünnepén mondatott predikátiomat.[136]

* * * * *

LEVÉLTÁRI ÉS MÁS KÖZGYŰJTEMÉNYI FORRÁSOK

DRKN R = Debreceni Református Kollégiumi Nagykönyvtár Kézirattára

- 585. = Benedek Mihály kéziratainak gyűjteménye. (Prédikációk, diákkori jegyzetek, fogalmazványok, kivonatok, levelezés.) 1768–1826.

MMZsVK = Mezőtúri Móricz Zsigmond Városi Könyvtár

- 943.9 B72. = BODOKI FODOR Zoltán: Oklevéltár Mezőtúr város történetéhez, 1205–1864. Kézirat. Mezőtúr, 1968.

MNL JNSzVL = Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára

- VIII. 125. a. 6. = A Karcagi Református Elemi Fiúiskola iratai 1722–1951.

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

- X 3198. A 1658. 651/1. = Vörösberényi Református Egyházközség keresztelési (1735–1809), esketési (1746–1808) és halotti (1746–1809) anyakönyve.
- X 3580. A 2409. 757/1. = Szeghalmi Református Egyházközség keresztelési (1766–1806), esketési (1760–1825) és halotti (1760–1811) anyakönyve.

[129] Ez a munka Petrik bibliográfiájában nem található meg, de Szinnyei említi. – SZINNYEI 1891. 182.
[130] NIEMAYER 1822.; PETRIK 1890. 881.
[131] NIEMAYER 1833.; PETRIK 1890. 881.
[132] ÁNGYÁN 1816.; PETRIK 1888. 80.
[133] ÁNGYÁN 1805.; PETRIK 1888. 80.
[134] ÁNGYÁN 1827.; PETRIK 1888. 80.
[135] I. Ferenc osztrák császár és magyar király 1835. március 2-án halt meg.
[136] ÁNGYÁN 1835.; PETRIK 1888. 80.

TtREL = Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára

- I. 2. 3. = Püspökök iratainak gyűjteménye 1728–1987. Hunyadi Ferenc, Vecsei Sámuel és Benedek Mihály iratai.
- I. 8. d. 1. = Személyi adattár (16-21 sz.) Dunamelléki Egyházkerület (Aba - Drávafok).
- I. 33. a. 1. = Protocollum Tractus Cumaniae Majoris 1756–1822. Nagykunsági Egyházmegye iratai.
- I. 99. a. 9. = Debreceni Református Egyházközség keresztelési, és esketési (1792–1802) anyakönyve.
- II. 1. f. 1. = Rectorok és praeceptorok kibocsátási jegyzéke 1767–1813.
- II. 28. a. 1–3. = Főiskolai növendékek névsora 1588–1791.
- II. 28. b. 1. = Főiskolai szeniorok névsora 1589–1913.
- II. 28. e. = Kollégium diákjai és professzorai 1552–1844.

NYOMTATOTT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

ADB 1877. Bd. 5. = Allgemeine Deutsche Biographie. Band 5. Leipzig, 1877.
ADB 1877. Bd. 6. = Allgemeine Deutsche Biographie. Band 6. Leipzig, 1877.
ADB 1879. Bd. 9. = Allgemeine Deutsche Biographie. Band 9. Leipzig, 1879.
ADB 1880. Bd. 12. = Allgemeine Deutsche Biographie. Band 12. Leipzig, 1880.
ADB 1881. Bd. 13. = Allgemeine Deutsche Biographie. Band 13. Leipzig, 1881.
ADB 1881. Bd. 14. = Allgemeine Deutsche Biographie. Band 14. Leipzig, 1881.
ADB 1884. Bd. 19. = Allgemeine Deutsche Biographie. Band 19. Leipzig, 1884.
ADB 1887. Bd. 25. = Allgemeine Deutsche Biographie. Band 25. Leipzig, 1887.
ADB 1890. Bd. 30. = Allgemeine Deutsche Biographie. Band 30. Leipzig, 1890.
ADB 1890. Bd. 31. = Allgemeine Deutsche Biographie. Band 31. Leipzig, 1890.
ADB 1896. Bd. 40. = Allgemeine Deutsche Biographie. Band 40. Leipzig, 1896.
ÁNGYÁN 1805 = ÁNGYÁN János: A keresztyén ember kézi könyve, Veszprém, 1805.
ÁNGYÁN 1809 = ÁNGYÁN János: Közönséges isteni tiszteleten mondandó templombeli imádságok. Veszprém, 1809.
ÁNGYÁN 1816 = ÁNGYÁN János: Halotti predikátziókra való rajzolatok. Pesten, 1816.
ÁNGYÁN 1817a = ÁNGYÁN János: Közönséges isteni tiszteleten mondandó templombeli imádságok. II. rész, melyben vágynak minden innepekre és vasárnapokra való predikátzió előtt és utánna mondandó reggeli és déllyesti imádságok. Pest, 1817.
ÁNGYÁN 1817b = ÁNGYÁN János: Közönséges isteni tiszteleten mondandó templombeli imádságok. III. rész, melyben vagynak különös alkalmatosságokra való predikátzió előtt és utánna mondandó imádságok. Pest, 1817.
ÁNGYÁN 1818 = ÁNGYÁN János: Közönséges isteni tiszteleten mondandó templombeli imádságok. I. rész, melyben vagynak hétköznapi, reggeli és déllyesti VIII. heti, és penitentzialis II. heti imádságok. 2. kiadás. Pest, 1818.
ÁNGYÁN 1827 = ÁNGYÁN János: Az isteni külső tiszteleti rendtartásoknak, gyakorlásoknak és eszközöknek bőcsössége predikátzióban előadva, mellyet 1826. esztendőben mondott…, Buda, 1827.

ÁNGYÁN 1835 = ÁNGYÁN János: Az emberi és fejedelmi igaz nagyság, mellyet mint illyet dicsőségesen uralkodott Első Ferentz Ausztriának császárjában, Magyar országnak királlyában…, Veszprém, 1835.

BOZZAY–LADÁNYI 2007 = BOZZAY Réka – LADÁNYI Sándor: Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918. Budapest, 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 15.)

CSATÓ 1821 = CSATÓ Gergely: A maga szolgálatját ékesítő lelkipásztor. = Három halotti beszédek, melyek néhai Fő Tiszteletű Benedek Mihály úrnak […] utólsó tisztességtételére tartattak április 26-dik és 27-dik napjainn. Debreczenbenn, 1821.

DÖDERLEIN 1780 = DÖDERLEIN, Johann Christoph: Institutio theologi christiani in capitibus religionis. Norimbergae, 1780.

EMŐDI 2022 = EMŐDI András: Az Érmelléki Református Egyházmegye történeti névtára 1849-ig. Debrecen, 2022. (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani 25.)

GULYÁS 1961 = GULYÁS Pál: A könyv sorsa Magyarországon. Budapest, 1961.

HEGYI 2021 = A Békési Református Egyházmegye első jegyzőkönyve és annak mellékletei 1696–1809 (1839). Szerk. HEGYI Ádám. Debrecen, 2021. (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani 23.)

HERPAY 1936 = HERPAY Gábor: Földes község története. Debrecen, 1936.

HORVÁTH 1972 = HORVÁTH Árpád: Tolna vármegye és az utolsó nemesi felkelés. = Tanulmányok Tolna megye történetéből III. Szerk. PUSKÁS Attila. Szekszárd, 1972.

HUDI 2002 = HUDI József: Fábián-emlékkönyv. Fábián József (1761-1825) református esperes pályafutása. Pápa, 2002. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 4.)

HUDI és mtsai. 2002 = Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból. A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Szerk. HUDI József – JAKAB Réka – KONCZ Pál – KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt – MEZEI Zsolt, Pápa, 2002. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 5.)

KISS 1878 = KISS Áron: Ángyán János egyházi s paedagogiai író önéletrajza. = Figyelő. Irodalomtörténeti Közlöny. 5. kötet. Szerk. ABAFI Lajos. Budapest, 1878. 216–222, 303–308.

KL 1931. 2. köt. = Katolikus Lexikon. 2. kötet. Budapest, 1931.

KOVÁCS I.–TAKÁCS 2018 = KOVÁCS I. Gábor – TAKÁCS Árpád: A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti magyar tudáselitben I. A protestáns felekezeti-művelődési alakzatokhoz tartozók ősfái. Budapest, 2018.

KÖBLÖS 2006 = A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861. Szerk. KÖBLÖS József. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 9.)

KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018 = A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai II. 1761–1849. Szerk. KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt. Pápa, 2018. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 15–16.)

LOVAS 2003 = LOVAS Márton: Dr. Földi János, az elfelejtett természettudós. = A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2002–2003. Szerk. SZ. MÁTHÉ Márta – MAGYARI Márta. Debrecen, 2003.

NIEMAYER 1822 = NIEMAYER Ágoston Hermann: Nevelés és tanítás tudomány a szülők, a házi és oskolai tanítók számára. Irta német nyelven N. A. H., amint azt, az austriai oskolák állapotját is szem előtt tartván, a 6. kiadás szerént rövidebbre szabva kidolgozta Chimani Leopold. Magyarázta, s a hol szükségesnek látszott, a magyar nevendékek szükségéhez alkalmaztatta Ángyán János. I. Neveléstudomány. Pesten, 1822.

NIEMAYER 1833 = NIEMAYER Ágoston Hermann: Nevelés és tanítás tudomány a szülők, a házi és oskolai tanítók számára. Irta német nyelven N. A. H., amint azt, az austriai oskolák állapotját is szem előtt tartván, a 6. kiadás szerént rövidebbre szabva kidolgozta Chimani Leopold. Magyarázta, s a hol szükségesnek látszott, a magyar nevendékek szükségéhez alkalmaztatta Ángyán János. II. Tanítástudomány. Pesten, 1833.

PÉTER 1901 = A Hajdu-böszörményi hat osztályú Ev. Ref. Gymnasium Értesitője az 1900–1901-iki tanévről. Kiad. PÉTER Károly. Hajdúböszörmény, 1901.

PETRI 1901 = PETRI Mór: Szilágy vármegye monográfiája 1. Szilágy vármegye általános története. Budapest, 1901.

PETRIK 1888 = PETRIK Géza: Magyarország bibliographiája 1712–1860. 1. kötet. Budapest, 1888.

PETRIK 1890 = PETRIK Géza: Magyarország bibliographiája 1712–1860. 2. kötet. Budapest, 1890.

PETRIK 1891 = PETRIK Géza: Magyarország bibliographiája 1712–1860. 3. kötet. Budapest, 1891.

RÁCZ 1995 = RÁCZ István: Az ország iskolája. A Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai. Debrecen, 1995.

RÁCZ 1997 = RÁCZ István: Debreceni deákok. Debrecen, 1997.

SINKA 1895 = SINKA Sándor: A tanárok teljes névsora. = A Debreczeni Ev. Ref. Főgymnasium Értesitője az 1894–95. iskolai évről. Kiad. DÓCZI Imre. Debrecen, 1895. 182–203.

SZABADI 2013 = Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I–II. Kiad. SZABADI István. Debrecen, 2013.

SZABOLCSI 1926 = SZABOLCSI Bence: Egy XVIII. századi nagyenyedi kézirat irodalomtörténeti adalékai. = Irodalomtörténeti Közlemények (1926.) 1. sz. 114–121.

SZIKSZAI 1786 = SZIKSZAI György: Keresztyéni tanítások és imádságok keresztyén embernek külömb-külömbféle állapoti és szükségei szerént. Posonyban, 1786.

SZINNYEI 1891 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I. kötet. Budapest, 1891.

SZINNYEI 1893 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. II. kötet. Budapest, 1893.

SZINNYEI 1894 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. III. kötet. Budapest, 1894.

SZINNYEI 1897 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. V. kötet. Budapest, 1897.

SZINNYEI 1903 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. IX. kötet. Budapest, 1903.

SZINNYEI 1905 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. X. kötet. Budapest, 1905.

SZINNYEI 1908 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. XII. kötet. Budapest, 1908.

SZINNYEI, 1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. XIV. kötet. Budapest, 1914.

SZÖGI 2001 = SZÖGI László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919. Budapest, 2001. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 5.)

SZÖGI 2013 = SZÖGI László: Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon 1789–1848. Budapest, 2001. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 20.)

TAR 2004 = TAR Attila: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789, Budapest, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 11.)

TÓTH 1942a = TÓTH Dezső: A Hevesnagykunsági Református Egyházmegye multja. Az egyházi élet hétköznapjai I. Debrecen, 1942.

TÓTH 1942b = TÓTH Dezső: A Hevesnagykunsági Református Egyházmegye multja. Az egyházi élet hétköznapjai II. Debrecen, 1942.

UGRAI 2005 = UGRAI János: Beregszászi Nagy Pál elhúzódó peregrinációja: egy félresiklott pálya sikeres kezdete. = Széphalom 15. (2005.) 1. sz. 215–223.